

EMOTIONS – TENSIONS WITH A SCENT OF DOCTRINAL DISPUTES

Adriana MORARU (DUMITRU)
PhD. Student, University „Ovidius” of Constanța

Abstract: An investigation of emotions becomes synonymous with an investigation of man, his behavior and the way he relates to society. Therefore, understanding emotional reality involves the integration of a language that can feed confusion, that introduces ambiguities and that, of course, also brings sometimes insurmountable difficulties in conceptualizing it. The multidisciplinary approach reveals, beyond dogmatic tensions, the interdependence between emotions and physiological, behavioral or experimental response systems. Creative site, emotions facilitate the meeting of internal and external stimuli, their interaction and the generation of reactions that are socially communicated, regardless of the will of the individual.

Keywords: affectivity, emotion, gender, emotional culture, society.

Afectivitatea este o componentă a vieții psihice care reflectă, în conturul unei trăiri subiective – flancate de limbaj, intensitate sau durată – relația dintre dinamica evenimentelor motivaționale ori a cerințelor individuale și dinamica întâmplărilor din realitatea obiectivă. Ca nuanțe ale trăirilor afective putem identifica emoțiile, sentimentele, pasiunile și dispozițiile, toate aflate la niște confinii indulgent marcate. Survolând domeniului teoretic al emoțiilor, descoperim că René Descartes este primul care utilizează termenul de „emoție” în sensul lui de astăzi într-o analiză pe care o face iubirii și urii „iubirea este o emoție a sufletului provocată de mișcarea impulsurilor, care îi incită să se alăture de bunăvoie obiectelor care îi par prielnice.”¹ Gândind într-o logică dihotomică, Descartes denunță lupta interioară dintre rațiune și pasiuni, o luptă efectuată de mișcări tipărite de organism și de suflet în glanda pineală. Marginalizat în abordările diverselor domenii (sociologie, psihologie, antropologie, filosofie etc.), studiul emoțiilor s-a plasat în litigiu cu obsesia obiectivității, cu realitatea socială privită dihotomic (subiect/obiect, idealism/materialism), cu abordarea multiperspectivistă (a biologiei speciilor, a individului, cea socială etc.). Propunându-se ca un concept-umbrelă, termenul de „emotion” (revendicat etimologic de latinescul „emovere” – stare neliniștită a unui individ) totalizează procesele și stările afective, nutrind din același pat geminativ structuri precu: sentiment, episod emoțional (stare psihică de scurtă durată, de care individul este conștient și pe care o poate relata), tulburare emoțională (structură recuperată de psihiatrie și nuanțată de manie, anxietate, depresie etc.), „mood” (emoție cu scăzută intensitate) sau dispoziție (sinonimă cu personalitatea, ca tendință relativ constantă spre o anumită emoție). Stare mentală și fiziologică subiectivă, emoția este asociată unei varietăți de sentimente, gânduri și comportamente și justificată prin starea de spirit, personalitatea sau dispoziția fiecărui individ.

A înțelege realitatea emoțională implică integrarea unui limbaj care poate alimenta confuzii, care introduce ambiguități și care, desigur, aduce și dificultăți uneori

¹ *apud* Septimiu Chelcea, *Emoțiile sociale: despre rușine, regret și dezamăgire*, București: Tritonic Books, 2020, p.7

insurmontabile în a-l conceptualiza. În acest sens, definițiile asociate emoției absorb mai multe nuanțe, incluzând realitatea compozită a evenimentului emoțional și parametrii afectivi și cognitivi ai emoțiilor. Complexitatea emoției vine din interacțiunea unor factori obiectivi și subiectivi, interacțiune mediată de sisteme hormonale și neuronale care pot „a) să dea naștere la experiențe afective, ca sentimente de excitație, plăcere/neplăcere; b) să genereze procese cognitive, ca efecte perceptuale relevante emoțional, aprecieri, procese de etichetare; c) să activeze ajustări fiziologice extinse ale activării inițiale; d) să conducă la un comportament care este adesea, dar nu întotdeauna, expresiv, îndreptat spre un scop și adaptativ.”² Paul Popescu-Neveanu explorează o definiție a emoției ca „fenomen afectiv fundamental ce se dezvoltă fie ca o reacție spontană și primară, în forma emoției primare sau afectelor, fie ca procese mai complexe, legate de o motivație secundară și care reprezintă, după sistematizarea noastră, emoții propriu-zise.”³ Gradată și pluritonală, emoția are o dimensiune organică în care etajează și stimulează interacțiunea mai multor componente: o componentă subiectivă – tradusă prin experiența emoțională propriu-zisă, o componentă expresivă – reprezentată de formularea facială și vocală a acesteia, acțională – tendința spre acțiune, neurofiziologică – manifestări corporale și o dimensiune cognitivă ce adună aspectul evaluativ al emoției. Domeniul afectiv este un punct de interes și pentru Andrei Cosmovici, care, instalat pe șiajul doctrinar al lui Vasile Pavelcu, accentuează profilul contextual al emoțiilor, decretând că „emoțiile sunt stări afective de scurtă durată, care traduc un specific al realității mele cu un obiect ori o situație, deci au un caracter situațional. Ele pot fi declanșate de o împrejurare reală sau de una imaginată. Intensitatea lor este foarte variată: poate fi vagă, mijlocie, dar și foarte mare, zguduind întregul organism.”⁴ Concluzia lui Cosmovici este că fiecare emoție modelează și, uneori, restructurează, universul afectiv al individului.

Ambuitățile pe care le vehiculează termenul ne permit acceptarea mai multor definiții ale acestuia. Astfel, G.W.Parrott le surprinde ca „reacții la evenimente semnificative pentru persoane, incluzând reacții fiziologice, comportamentale, cognitive și experiențe subiective de plăcere sau neplăcere”⁵– accentuând nota semnificativă a evenimentului care le declanșează. Roy F. Baumeister și Kathleen D. Vohs întorc unghiul definiției afirmându-le ca „stări psihologice ce cuprind gânduri și simțăminte, schimbări fiziologice, comportamente expresive sau înclinații de acțiune”⁶. Cei doi realizează profilul emoțiilor menționând că acestea pot/nu pot fi escortate de comportamente precise și incluzând factorii declanșatori – prezentul sau trecutul (permițând memoriei să invite conștient sau automat acest complex de stări și comportamente). În ambele definiții, emoțiile se regăsesc într-un spațiu privilegiat al subiectivității, în sensul că își etajează sensul pe trei compartimente: o trăire subiectivă – alimentată de factori sociali și cognitivi prin care individul interpretează și evaluează reacția emoțională, un răspuns

² Kleinginna și Kleinginna *apud* Ștefan Boncu, Dorin Nastas (coord.), *Emoțiile complexe*, Iași: Polirom, 2015, p. 8;

³ Paul Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, București: Albatros, 1978, p.231-233;

⁴ Andrei Cosmovici, *Psihologie generală*, Iași: Polirom, 1996, p.224;

⁵ ⁵ *apud* Septimiu Chelcea, *op.cit.*, p.14;

⁶ *Ibidem*;

fiziologic (manifestat în parametrii unor creșteri ale tensiunii, accelerări ale pulsului, îmbujorare sau paloare etc.) și un comportament ce respectă un tipar de acțiune (zâmbet, plâns, îmbrățișare etc.). Esențială în această structurare a emoțiilor este validarea notei cognitive pe care acestea o conțin, afirmând axiomatic intimitatea afectivului și cognitivului și denunțând eroarea carteziană a distincției minte/corp. Douglas Massey articulează acest punct de vedere „judecățile, percepțiile și deciziile noastre au atât componente emoționale, cât și componente raționale.”⁷ Petru Iluț preia această interdependență cunoaștere/afectivitate – „producerea și intensitatea emoțiilor se datorează factorului fiziologic și transormărilor biochimice, dar ce simțim, conținutul emoției, depinde de cauza pe care o atribuim emoției”⁸ – decretând interdependența afectivitate-gânduri/judecăți și impunând modelul infuziei afectului „afectul acționează și ca o indicație euristică, un mod rapid de a face inferențe cu privire la reacțiile pe care trebuie să le adoptăm față de stimuli specifici din exterior.”⁹ Acest punct creează un context favorabil reflecției și invită discuția la un viraj sociologic despre învățarea emoțiilor, admitând că societatea modelează viața emoțională a individului, generând niște tipare afective ce trădează influența instituțiilor sociale. Asimilarea emoțiilor se face în contextul socializării primare, creând un eșafodaj social obiectiv, pe care individul și-l atribuie subiectiv și îl dimensionează în conformitate cu idiosincraziile sale – totul desfășurându-se între flancurile unei societăți față de care acesta se plasează atât în interior, cât și în afară. Emoționalitatea devine astfel o energie care amprentează percepțiile, care colorează memoriile, îi leagă pe oameni sau le reglează comportamentul. Emoțiile „mișcă” individul în trei direcții: îl pregătesc pentru acțiune, îi modelează comportamentele viitoare și îi dirijează interacțiunile sociale. Emoția devine parola prin care laturile ființei umane se deschid și oferă informații despre relația omului cu mediul în care habitează, despre gradația scopurilor/ valorilor persoanei, despre modul de raportare la lume și la sine – totul condimentat cu evaluarea pe care individul o face experienței trăite, moment în care semnificația ajunge din urmă fapta.

În anul 1872, Charles Darwin inițiază prin lucrarea „Exprimarea emoțiilor la oameni și animale” o abordarea evoluționistă a emoțiilor, creând un eșafodaj teoretic ce va fi recuperat de psihologia secolului al XX-lea. Produs al evoluției, emoțiile fac parte din bagajul adaptativ al individului, în baza unei continuități filogenetice prin care se observă similitudinea exprimărilor emoționale între primate și oameni. Naturalistul britanic avansează ideea unei analize a emoțiilor pe baza unor unități musculare puse în funcțiune la nivelul feței, idee care subordonează concepția despre comunicarea socială a emoțiilor, dar și despre universalitatea lor – Darwin forțează investigația afirmând teza conform căreia expresia unei emoții impactează experiența subiectivă, cu alte cuvinte, simularea unei expresii devine responsabilă pentru nașterea emoției în mintea noastră. Îndrăznind o taxonomie a emoțiilor, Darwin identifică opt forme: suferință și plâns; anxietate, deprimare, tristețe; bucurie și veselie; meditare, proastă dispoziție, îmbufnare; ură și furie; dispreț, dezgust; surpriză, uimire, teamă, oroare; rușine,

⁷ *Idem*, pp.26-27;

⁸ Petru Iluț, *Psihologie socială și sociopsihologie*, Iași: Polirom, 2009, pp.183-185;

⁹ *ibidem*;

timiditate, înroșire - numite de acesta „emoții discrete”¹⁰, toate conjugându-se cu expresii faciale specifice.

Într-un exercițiu de recuperare teoretică a emoțiilor, Septimiu Chelcea identifică două mari clase: teorii psihofiziologice – ce îi adună pe Walter B. Cannon și Philip Bard, William James și Carl Lange, Stanley Schachter și Jerome E. Singer, Stuart Valins și Rainer Reisenzein, Richard L.Solomon, Nico H. Frijda – și teorii sociologice – fundamentate de Émile Durkheim, Erving Goffman, Theodore D. Kemper, Candace Clark, Steven L. Gordon, Russell Hochschild, Morris Rosenberg, Peggy A. Thoits. Dinamica acestor teorii, uneori contrastante, creează o combustie ce potențează coordonatele nodale ale problemei. Integrând factorii cognitivi, fiziologii americani Walter B. Cannon și Philip Bard afirmă că omul simte emoțiile mai întâi și apoi reacționează la ele, astfel că reacția la stimul se produce după ce individul s-a confruntat cu emoțiile gate de acel stimul. Produse de activarea generală a sistemului nervos simpatic, emoțiile urmează traseul talamusului, producând reacții fiziologice, și simultan pe cel al cortexului cerebral care conștientizează emoția. Cei doi încurajează o abordare dihotomică minte/corp, recunoscând că emoțiile sunt escortate de reacții/modificări fiziologice, dar nu generate de acestea. Limita acestei teorii vine din nesincronizarea stimulării sistemului nervos simpatic în raport cu cea a cortexului.

Simultan cu teoria Cannon-Bard, savanții William James și Carl Lange dezvoltau teoria periferică a emoțiilor, prioritizând factorul biologic. Pe schema celor doi, mediul înconjurător generează stimuli emoționali care produc la rândul lor schimbări fiziologice, traduse de creier ca emoții. Revendicându-se ideologic din darwinism, James consideră că acesta este doar „înțelegerea schimbărilor reflexe care se produc în viscere și în musculatura scheletului.”¹¹ Emoțiile sunt însoțite de expresii corporale distincte, provocând stimuli care determină o schimbare în starea fiziologică. Oamenii simt emoțiile doar când devin conștienți de reacțiile lor fiziologice la evenimente, astfel că, după ce simțim o emoție puternică, nimic nu rămâne în conștiința noastră. Localizată în cortex, emoția este și corespunzătoare proceselor ce au loc în centrele senzoriale și motorii ale creierului. În ecuația propusă de cei doi cercetători, corpul devine interfața unei comunicări între rațiune și lume, a simți emoția devine sinonim cu a o ilustra prin expresii lingvistice. James și Lange recomandă această somatizarea a emoțiilor, expunându-și teoria la o serie de critici care fragilizează discursul celor doi, dar încurajează, în același timp, studii legate de modificările somatice în diverse emoții – accentuarea sentimentelor corporale neglijează aspectele cognitive ale emoției, supraestimarea rolului proceselor fizice în emoții, ignorarea rolului experienței în starea emoțională, incongruența dintre emoții și manifestări fiziologice (emoții diferite recunosc aceleași modificări fiziologice), desconsiderarea integrării sociale a individului și marginalizarea apartenenței etnice a acestuia.

Teoria bifactorială a emoțiilor inițiată de Stanley Schachter și Jerome E. Singer încorporează viziunile anterioare, propunând abordarea emoțiilor prin recunoașterea

¹⁰ Bernard Rimé, *Comunicarea socială a emoțiilor*, Prefață de Serge Moscovici, Traducere din limba franceză de Mircea Marin, București: Editura Trei, 2007, p.37;

¹¹ Bernard Rimé, *op.cit.*, p.40;

celor două componente structurale: excitația fiziologică (activarea sistemului nervos simpatic) și cogniția (etichetarea cognitivă). În acest cadru teoretic, emoția rezultă din interpretările făcute de oameni asupra situațiilor lor, după ce au fost stimulați fiziologic. Cogniția este, prin urmare fundamentală, în formarea emoțiilor, cele din urmă depinzând de modul în care individul operează evaluarea obiectelor și a ființelor. Fiecare emoție este asociată unui anumit model de evaluare, astfel că, dacă se schimbă evaluarea, se schimbă și emoția. Imputată pentru aspectul limitativ, teoria celor doi psihosociologi americani ignoră emoțiile experimentate automat, cele la care nu ne gândim.

În anul 1990, Steven L. Gordon dezvăluie elementele componente ale emoțiilor: senzații corporale (manifestate ca răspunsuri fiziologice), gesturi expresive (acțiuni, gesturi și mimică ce menționează experimentarea unei emoții), situația/relația socială – percepția și evaluarea unor modificări sociale, cultura emoțională (identificarea emoțiilor prin cuvinte – vocabular emoțional, prin norme – o expresie reglementată a emoțiilor, prin credințe). Vorbim, prin urmare, de o cultură emoțională apropiată prin socializare, o schemă de joc în care indivizii sunt invitați să acceseze niște roluri sociale dictate de contexte concrete și nuanțate de poziția socială sau de apartenența la gen. După ce diferențiază emoțiile biologice (frica, furia) de cele culturale (gelozie, prietenie, iubire, respect, rușine), Gordon își orientează analiza asupra celor din urmă „o combinație de senzații corporale, gesturi și semnificații culturale pe care le învățăm pe parcursul desfășurării relațiilor sociale.”¹²

Preluând filonul doctrinar al lui Steven L. Gordon, Arlie Russell Hochschild evacuează definitiv argumentul arbitrarului în definirea emoțiilor, ignorând asumția tacită că emoțiile sunt necontrolate și neordonate, manifestându-se după bunul plac. Cercetătoarea americană preia ideea culturii emoțiilor, plasându-le sub semnul unei ordonări sociale, guvernate de reguli și de coduri specifice societăților în care apar. Hochschild identifică un sistem normat al emoțiilor, dar și unul al exteriorizării acestora. Dacă regulile emoțiilor impun adecvarea acestora în situații sociale concrete, printr-o comandă legată de durată, intensitate sau orientare, regulile exteriorizării emoțiilor vizează orizontul de așteptare pe care ceilalți în au în privința manifestării acestora. Individul este astfel angajat într-o serie de activități de suprafață, respectând regulile unor emoții prestabilite cultural, adaptându-și aparența și comportamentul la exigențele culturii emoționale date de contextul social căruia îi aparține. Individul devine în acest fel un „actor emoțional” (structură asumată de Morris Rosenberg), administrând trucuri verbale pentru potențarea sau diminuarea emoțiilor, manipulând prin expresii faciale intenționate și invocând un întreg arsenal de obiecte fizice (accesorii, podoabe, costume) prin care să producă sau să modifice emoții. În acest context, managementul emoțiilor devine un pilon al construcției individuale, asimilând ideea că emoțiile au o dinamică proprie ce trebuie înțeleasă și justificată acțional. Peggy A. Thoits este sociologul care identifică această configurație a emoțiilor: „incitațiile situaționale, modificările fizologice, gesturile expresive și etichetele”¹³ – ansamblu ale cărui componente se

¹² *Apud* Septimiu Chelcea, *op.cit.*, p.114;

¹³ *Apud* Septimiu Chelcea, *op.cit.*, pp. 124-125;

condiționează reciproc în permanență. Thoits infuzează o notă gender în analizele sale și formulează concluzia conform căreia managementul emoțiilor se realizează integrând și dimensiunea de gen: evenimentele negative trăite de femei le orientează cathartic exteriorizarea emoțiilor prin compunerea de poezii, de scrisori neexpediate sau jurnale intime, în cazul bărbaților exteriorizarea se produce prin exerciții fizice, momente de reflecție și acceptare a evenimentelor. Perorația acestor teorii include ideea unei scripturi culturale a emoțiilor, integrând toate acele reguli despre ce trebuie să simtă indivizii, despre cum trebuie să exteriorizeze emoțiile ținând cont de logica acestora, de situația socială în care se manifestă, de ideologiile asociate lor. Vorbim deci de îmbrățișarea unei poziții construcționiste referitoare la emoții, una în care acestea „depind de indicii culturali și de interpretarea lor; prin urmare, practica lingvistică, valorile, normele, credințele constituie substanța emoțiilor.”¹⁴ Acoperind nu doar tabla raporturilor sociale, emoțiile cumulează și axa temporală, fiind determinate de prezent, dar integrând interacțiunile din trecut și anticipând relațiile din viitor. Ca reacții la evenimente, emoțiile au un obiect în jurul căruia construiesc *pattern*-uri de gesturi expresive, de senzații sau de raționamente culturale într-o realizare scenică ce include un comportament ordonat, un sistem subiectiv și o reacție fiziologică. Aceeași abordare doctrinară (susținută de sociologie și antropologie) favorizează ideea că emoțiile sunt produse culturale, iar semnificația și coerența lor reprezintă învățarea unor norme sociale. În logica acestei abordări, cultura este cea care organizează emoțiile la nivel de varietate și oferă scenarii pentru emoții, pe care le și organizează prin comportament. Emoțiile compun baza motivațională a conștiinței noastre, a cogniției și a comportamentului, iar exprimarea și controlul experiențelor emoționale sunt influențate de parametrii sociculturali în care oamenii se formează. Acestei linii de analiză i se poate imputa doar marginalizarea emoțiilor universale, cele recunoscute în toate culturile și care fac parte din dezvoltarea rasei umane.

Dacă feminitatea/masculinitatea sunt construite social și femeile își construiesc/definesc/ justifică relațional existența, atunci trebuie să favorizăm ideea conform căreia apartenența la gen diferențiază modul în care oamenii trăiesc și exprimă emoțiile. O abordare stereotipă susține că femeile sunt mai emoționale decât bărbații. Sociologia privilegiază prin K.K.Broverman o abordare a acestei secvențe și fortifică tiparul, bricolând ideea că bărbații sunt asertivi, competenți și raționali, iar femeile sunt expresive emoțional. Sigur că discursul își recunoaște limitele, neclarificând dacă această expresivitate implică o trăire mai frecventă a emoțiilor de către femei sau dacă există o paletă specifică a emoțiilor trăite de femei. Ashby E. Plant face o escală esențială acestui punct al discuției și propune o dispunere *gender*-izată a afectelor, dispunere dată de frecvența acestor trăiri – sunt considerate „emoții feminine” „smerenia, dezgustul, suferința, jena, frica, fericirea, dragostea, tristețea, rușinea, timiditatea, surpriza și simpatia.”¹⁵ În categoria „emoțiilor masculine”, psihologul american notează mândria, mânia și disprețul. Fără a subestima prestigiul teoriei enunțate anterior, trebuie să

¹⁴ J.M.Barbalet, „Emotion:cultural aspects”, în G. Ritzer (ed.) *Blackwell's Encyclopedia of Sociology* (pp.1374-1377), Malden, MA, Wiley-Blackwell, 2007;

¹⁵ A.E.Plant. J.S.Hyde, D.Keltner, P.G.Devine, *Psychology of Women Quarterly*, „Gender Stereotyping of Emotion”, 2000, 24,1, pp.81-92;

punctăm că alți cercetători¹⁶ au evitat această abordare stereotipă a genului, considerând-o lipsită de fundament și moderând raportul gen-emoție cu elemente precum cultură, factori situaționali concreți, vârstă, tip de personalitate, cultură sau chiar tip de emoție.

O cercetare a emoțiilor devine sinonimă cu o investigare a omului, a comportamentului său și a modului în care se raportează la societate. Abordarea multidisciplinară a acestora dezvăluie, dincolo de tensiuni dogmatice, interdependența dintre emoții și sistemele de răspuns fiziologice, comportamentale sau experimentale. Șantier de creație, emoțiile facilitează întâlnirea stimulilor interiori și exteriori, interacțiunea lor și generarea unor reacții care sunt comunicate social, independent de voința individului. Văzute ca lucruri materiale, organizate biologic, emoțiile se recunosc și ca fapte psihobiologice, ca idei cu rol evaluativ în conturarea deciziei. Societatea, un eșafodaj în validarea emoțiilor, implică o interiorizare a lor, plasându-le pe o axă a puterii și a structurii sociale.

Bibliografie

- BARBALET, J.M., „Emotion:cultural aspects”, în G. Ritzer (ed.) *Blackwell's Encyclopedia of Sociology*, Malden, MA, Wiley-Blackwell, 2007
- BONCU, Ștefan, NASTAS, Dorin (coord.), *Emoțiile complexe*, Iași: Polirom, 2015.
- CHELCEA, Septimiu, *Emoțiile sociale: despre rușine, regret și dezamăgire*, București: Tritonic Books, 2020.
- COSMOVICI, Andrei, *Psihologie generală*, Iași: Polirom, 1996.
- ILUȚ, Petru, *Psihologie socială și sociopsihologie*, Iași: Polirom, 2009.
- PLANT, A.E., HYDE, J.S., KELTNER, D., DEVINE, P.G., *Psychology of Women Quarterly*, „Gender Stereotyping of Emotion”, 2000, 24,1
- POPESCU-NEVEANU, Paul, *Dicționar de psihologie*, București: Albatros, 1978.
- RIMÉ, Bernard, *Comunicarea socială a emoțiilor*, Prefață de Serge Moscovici, Traducere din limba franceză de Mircea Marin, București: Editura Trei, 2007.

¹⁶ E. Hatfield, R.L. Rapson, Y.L. Le, „Ethnic and gender differences in emotional ideology, experience, and expression”, *Interpersona*, 3,1, pp.31-54.